

**ІНСТИТУТ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ:
ОСНОВНИЙ ЧИННИК У СФЕРІ КОНТРОЛЮ
ЗА ДОТРИМАННЯМ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ**

**INSTITUTE OF PARLIAMENTARY CONTROL:
A BASIC FACTOR IN THE FIELD OF CONTROL
AFTER THE OBSERVANCE OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN**

Куцин Я.М.,

*здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету*

Статтю присвячено дослідженню ефективності здійснення парламентського контролю у сфері захисту прав і свобод недієздатних громадян, зокрема забезпечення їх права на справедливий суд. В рамках викладеного матеріалу проведено аналіз наявних у цивільному законодавстві України прогалин щодо захисту права недієздатної фізичної особи на поновлення цивільної дієздатності та участі таких осіб у прийнятті рішень, що їх стосуються, та запропоновано шляхи вирішення цього питання з огляду на досвід європейських країн.

Ключові слова: парламентський контроль, гарантії прав і свобод людини і громадянина, інститут визнання особи недієздатною, опіка над недієздатними, порушення прав людини, право на справедливий суд, Європейський суд з прав людини.

Статья посвящена исследованию эффективности осуществления парламентского контроля в сфере защиты прав и свобод недееспособных граждан, в частности обеспечения их права на справедливый суд. В рамках изложенного материала проведен анализ существующих в гражданском законодательстве Украины пробелов по защите права недееспособного физического лица на возобновление гражданской дееспособности и участия таких лиц в принятии решений, которые их касаются, и предложены пути решения этого вопроса с учетом опыта европейских стран.

Ключевые слова: парламентский контроль, гарантии прав и свобод человека и гражданина, институт признания лица недееспособным, опека над недееспособными, нарушения прав человека, право на справедливый суд, Европейский суд по правам человека.

The article is devoted to research the effectiveness of parliamentary control to protect the rights and freedoms of disabled citizens, including ensuring their right to a fair trial. In the framework of the presented material analyzed existing civil law in Ukraine gaps to protect the rights of incapacitated individual to renew civil capacity and participation of people in decisions that affect them, and proposed solutions to this issue based on the experience of European countries.

Key words: parliamentary control, guarantees of rights and freedoms of man and citizen, institute of incapacity, care of incapacitated, violation of human rights, right to fair trial, European court of human rights.

Метою статті є дослідження прогалин, допущених законодавцем під час регламентації правового статусу недієздатних осіб як найменш соціально захищених верств населення та, як наслідок, виникнення проблемних питань у сфері здійснення парламентського контролю за імплементацією в національне законодавство норм міжнародного права, покликаних утверджувати основні цінності демократичного суспільства, а також пошуки шляхів вирішення цієї проблематики.

Актуальність обраної теми пояснюється тим, що наявна невідповідність між положеннями, закріпленими Конституцією, законами України та міжнародно-правовими актами у сфері захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина та осіб з інвалідністю, такими як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та Конвенція про права інвалідів, потребує негайного усунення. Крім того, важливим аспектом на шляху до цього стають пропозиції щодо зміни законодавчих положень, які будуть нами розглядатися нижче.

Слід зауважити, що цю тему як у юридичній, так і в медичній площині у різні періоди досліджували

Я.М. Романюк, Л.О. Майстренко, К.А. Миронова, Г.М. Бойченко, С.С. Шум та ряд інших науковців. Окрім того, вона була предметом особливої уваги Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини В.В. Лутковської.

Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Через те, що це твердження закріплено нормами Основного Закону країни, воно повинно беззаперечно дотримуватися усіма її громадянами та державними утвореннями, що відображено у статті 21 Розділу II Конституції України, яка визначає усіх людей як вільних і рівних у своїй гідності та правах, які є невідчужуваними та непорушними [1]. Таким чином, у названому розділі Основного Закону передбачається гарантія того, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом, а саме: кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб та будь-якими не забороненими законом засобами захищати

свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Водночас Конституція України у статті 70 робить виняток щодо осіб, які визнані судом недієздатними, зокрема стверджує, що вони позбавлені права голосу [1], а статтею 8 Закону України «Про звернення громадян» законодавчо закріплює положення про те, що не розглядаються звернення осіб, визнаних судом недієздатними [2]. Отже, отримавши статус недієздатної, людина втрачає практично всі громадянські права, а її звернення не розглядатиме жоден державний службовець або суд, що є прямим порушенням політичних і громадянських прав осіб з інвалідністю, позбавлених дієздатності у визначеному законом порядку. Безпосереднє застосування судами України норм Конвенції як частини національного законодавства визнається обов'язковим згідно з частиною 1 статті 9 Конституції [1], статті 10 Цивільного кодексу України [3], Закону України «Про міжнародні договори України» [4].

Так, мета Конвенції про права інвалідів полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні повного й рівного здійснення всіма інвалідами своїх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поваги до притаманного їм достоїнства [5]. У Законах України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» та «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» термін «інвалід» трактується як «особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті, а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав» [7; 8]. Медичний підхід до інвалідності і політика соціального захисту осіб з інвалідністю переорієнтовано на соціальну модель, бо у визначенні, наданому законодавчими актами України, не згадується ні про рівні права, ні про соціальне включення. У цьому контексті можна вважати, що держава законодавчо захищає недієздатну особу саму від себе.

Аналізуючи вищезазначене, можна зауважити про допущені законодавцем протиріччя під час регламентації правового статусу недієздатних осіб в Україні як найменш соціально захищених верств населення. Так, у статті 36 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) передбачена можливість позбавлення особи цивільної дієздатності, яка насамперед спрямована на забезпечення захисту прав та інтересів цієї особи в той період, коли її власні юридично значимі дії становлять загрозу порушення її ж прав протягом часу, коли стан психічного здоров'я особи не дає їй можливості адекватно сприймати свій статус, формувати й виражати власну волю [3]. Однак ми можемо спостерігати у повідомленнях засобів масової інформації про неодинокі випадки, коли родичі, опікуни або будь-хто інший користуються станом психічно хворої або фізично немічної людини і просто відбирають у неї майно та навіть життя.

Саме у зв'язку із цим у наведеній статті нами розглядаються проблемні питання парламентського контролю щодо імплементації в національне законодавство норм міжнародного права, покликаних утверджувати основні цінності демократичного суспільства, та аналізуються особливості захисту права недієздатної фізичної особи на поновлення цивільної дієздатності та участі таких осіб у прийнятті рішень, що їх стосуються, відповідно до чинного Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [9] з урахуванням положення пункту 1 статті 6 Конвенції при вирішенні цього питання в європейських країнах [6]. Слід сказати, що безпосередньо питання обмеження та позбавлення дієздатності особи та наслідки цього регулює глава 4 у статтях 39–41 ЦК України [3]. Отже, визнання людини недієздатною та встановлення опіки над нею є єдиним гарантованим законом механізмом захисту прав та інтересів повнолітніх громадян з інтелектуальними та психосоціальними розладами.

Однак відповідно до положень чинного цивільного законодавства цивільна недієздатність та опіка означають перетворення людини на об'єкт, а не суб'єкт цивільної взаємодії: підпис людини стає недійсним, тому особа не може висловити своє ставлення до медичного лікування чи опіки тощо. Усі рішення за цю людину приймає опікун, а державна система соціального захисту турбується про тіло, натомість розум і почуття такої людини втрачають визнання. В Україні на звернення недієздатних осіб не зважає жодний державний орган. Нині такі люди не мають можливості працювати і створювати сім'ю і, як наслідок, стають незахищеними щодо своїх прав, оскільки не мають права самостійно звернутися до суду щодо поновлення своєї дієздатності. Суди, у свою чергу, відмовляючи у прийнятті заяви недієздатній особі, керуються статтею 241 ЦПК України, не беручи до уваги норму прямої дії статті 3 Конституції України [1]. Громадяни з інтелектуальними та психологічними розладами, відповідно до своїх фізичних та розумових можливостей, стають найуразливішими членами суспільства, оскільки практично всі їх законні права забезпечує опікун. Нинішні умови, в яких опиняються недієздатні особи, не можна назвати не лише ідеальними, але й навіть терпимими. Неблагополучна ситуація у сфері опіки часто замовчується, більше того, іноді такі громадяни стають жертвами не тільки оточуючих, але й своїх родичів і – що найстрашніше – своїх опікунів. На відсутність ефективного контролю з боку відповідних національних органів з виконання опікунами своїх обов'язків вказав і Європейський суд з прав людини в Рішенні «Наталія Михайленко проти України». За результатами розгляду цієї справи Європейський суд ухвалив рішення від 30 травня 2013 року, яким постановив, що Україна як держава-відповідач порушила право заявниці на справедливий суд, передбачене пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини [10, с. 106]. Суть справи полягала в тому, що у 2007 році батько заявниці звернувся у районний суд із заявою щодо визнання своєї доньки

недієздатною, яку судом було задоволено, у зв'язку із наявними у неї психічними захворюваннями. Сестра заявниці була призначена її опікуном. З огляду на поступове покращення психічного здоров'я заявниці у 2009 році опікун заявниці, а це була її сестра, звернулася до районного суду щодо поновлення її цивільної дієздатності. Проте заяву було залишено без розгляду фактично через неодноразову неявку опікуна у судові засідання [10, с. 107]. Отже, у цій справі не було доведено, що відповідні державні органи здійснювали ефективний нагляд за ситуацією заявниці, включаючи виконання обов'язків її опікуном, або що вони вживали необхідних заходів для захисту її інтересів. З огляду на ці обставини Європейський суд встановив, що оскаржувані процесуальні обмеження не відповідали статті 6 § 1 Конвенції.

У статті 79 ЦК загалом передбачено, що дії опікуна можуть бути оскаржені заінтересованою особою, в тому числі родичами підопічного, до органу опіки та піклування або до суду, а рішення органу опіки та піклування може бути оскаржено до відповідного органу, якому підпорядкований орган опіки та піклування, або до суду [3]. Повноваження зі здійснення нагляду за діяльністю опікунів, розгляд скарг на їхні дії належать органам опіки та піклування відповідно до підпункту 1.7. Правил опіки та піклування [11]. Але на практиці ми часто зустрічаємось із випадками, коли опікуни використовують свої обов'язки не на користь підопічного, а для задоволення власних інтересів, використовуючи майно або грошові кошти підопічної особи, що і сталося у випадку, описаному у справі Н. Михайленко. Питання про опікунство нині актуально, тому що, на жаль, на теперішній час парламентом недостатньо контролюється імплементація норм Конвенції ООН «Про права інвалідів». Можемо також зазначити, що факт порушення прав людини підтверджується тим, що особи, визнані судом недієздатними або дієздатність яких обмежена, не можуть безпосередньо реалізувати право на юридичну допомогу, оскільки особа, яка визнана недієздатною, не є суб'єктом, звернення якого розглядаються та вирішуються по суті, згідно зі статтею 8 Законом України «Про звернення громадян» [2]. Крім цього, відповідно до частини 3 статті 10 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» звертатися про надання одного з видів послуг можуть лише їхні опікуни [12]. Отже, хвора людина (людина, а не особа) в Україні залишається без права бути почутою в разі порушення її законних прав, нанесення їй фізичного болю або здійснення щодо неї морального тиску.

Сьогодні недієздатність – це втрата здатності здійснювати особисто всі свої цивільні права та обов'язки внаслідок тяжкого порушення психічного стану. Визнання особи недієздатною – це не тільки визначення стану здоров'я, але й складне юридичне поняття, яке містить у собі два критерії: медичний та юридичний (психологічний) [13, с. 94]. Така життєва ситуація, а також те, що згідно з ЦПК України [9] із заявою про скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення її

цивільної дієздатності в разі її видужання або значного поліпшення психічного стану здійснюється за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи за заявою опікуна, органу опіки і піклування, змушує громадян, визнаних недієздатними, звертатися за допомогою до органів державної влади, які зазвичай відмовляються розглядати звернення особи, визнаної недієздатною, посилаючись на положення чинного законодавства.

Натомість слід звернути увагу на те, що у сусідній пострадянській Росії ця проблема вже знайшла своє вирішення і норми законодавства приведено у відповідність до міжнародного права. Зокрема, відповідно до Федерального закону «Про внесення змін до Закону Російської Федерації «Про психіатричну допомогу і гарантії прав громадян під час її надання» і Цивільно-процесуальний кодекс Російської Федерації» громадянину, визнаному недієздатним, або вибраним ним представникам надано право звертатися до суду із заявою про скасування рішення про визнання його недієздатним та поновлення дієздатності [14]. Крім цього, процесуальні особливості захисту права недієздатної фізичної особи на поновлення цивільної дієздатності, відповідно до чинного ЦПК України [9] та з урахуванням положення пункту 1 статті 6 Конвенції [6], оскільки вони слугували підставою для розгляду Європейським судом по суті справи, порушеної за скаргою громадянки проти України, у своїй статті розглядають Я.М. Романюк та Л.О. Майстренко. Автори, проаналізувавши практику Європейського суду з прав людини, зробили корисні висновки про те, що певні обставини можуть привести до того, що особа, яка визнана недієздатною, особисто звернеться до суду із заявою про поновлення власної дієздатності. Ця особа може доводити, що здатна усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними внаслідок видужання або значного поліпшення психічного стану та наводити відповідні обставини й мотиви, які змусили її особисто звертатися до суду. Дописувачі у своєму дослідженні логічно відзначили, що Резолюції Генеральної Асамблеї ООН не обов'язкові для виконання, але вони містять рекомендації державам, включаючи норми так званого м'якого права. Вони вважають, що оптимальним варіантом для додержання справедливого балансу між необхідністю забезпечення реалізації недієздатною особою права на поновлення її дієздатності та законними обмеженнями в реалізації таких прав може стати законодавчо передбачений механізм можливості автоматичного, не залежного від суб'єктивної волі опікуна недієздатної особи, перегляду через певні проміжки часу рішення суду про визнання особи недієздатною [15, с. 42]. Європейський суд зазначив, що право звертатися до суду про перегляд справи про дієздатність є одним з найважливіших прав людини і стосується процедур, що мають значення при реалізації всіх її прав і свобод [9]. Звернемось знову до справи «Наталія Михайленко проти України» і простежимо дії заявниці, які вона здійснила з метою поновлення її цивільної дієздатності. Через рік, що минув після судового рішення,

заявниця самостійно звернулася до районного суду, вимагаючи поновлення її цивільної дієздатності. У листопаді 2010 року районний суд повернув заяву заявниці, не розглянувши її по суті, зазначивши, що на підставі пункту 3 статті 121 та пункту 4 статті 241 ЦПК 2004 року особа, яку було визнано недієздатною, не має права на подання до суду такої заяви. Це рішення було залишено без змін апеляційним судом та Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ [9]. Розвиток подій у цій справі підтверджує висновок Європейського суду, що підхід, якого дотримується національне законодавство і згідно з яким особи, визнані недієздатними, не мають права на безпосередній доступ до суду з метою поновлення своєї цивільної дієздатності, не відповідає загальній тенденції, що панує на європейському рівні.

Законодавство Франції, Німеччини, Естонії, яке регулює питання призначення експертизи у справах цієї категорії, наказує, що, крім констатації факту наявності або відсутності психічного захворювання особи, медична експертиза повинна відповісти і на такі важливі питання, як необхідність призначення і обсяг опіки, шанси на реабілітацію, тривалість опіки, існування постійної або тимчасової необхідності опіки, наприклад при небезпечних для життя операціях, пов'язаних з тривалим та інтенсивним післяопераційним лікуванням (стаття 1219 ЦПК Франції, стаття 522 ЦПК Естонії) [16; 17; 18]. Така пильна увага до питань прогнозування розвитку психічної хвороби, а також характеру стану випробуваного як постійному і незмінному або тимчасовому обумовлена тим, що законодавство зазначених країн, як і багатьох інших, прямо передбачає періодичність перегляду судових рішень, що стосуються процедури обмеження або анулювання прав осіб, які страждають психічними розладами, що відповідає рекомендаціям міжнародного права. Згідно з Принципами захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги «рішення, що стосуються недієздатності особи та її потреби в особистому представнику, підлягають перегляду через розумні проміжки часу відповідно до внутрішньодержавного законодавства» [19]. Аналогічний підхід закріплений і в статті 12 Конвенції про права інвалідів: «Держави-учасниці забезпечують, щоб усі заходи, <...> пов'язані з реалізацією правоздатності, <...> застосовувалися протягом якомога меншого терміну і регулярно перевірялися компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовою інстанцією» [5].

Отримавши законодавче закріплення в ряді країн, зазначені принципи реалізуються шляхом періодичного перегляду судом своїх рішень, що стосуються дієздатності особи. При цьому термін, коли рішення має бути переглянуте, як правило, відбивається в судовій ухвалі, що, однак, не позбавляє можливості осіб, яким таке право надано, клопотати про розгляд справи до зазначеного терміну в разі зміни обставин, що стали підставою до винесення рішення. Зокрема, у Франції цей термін не може перевищувати п'яти років, в Естонії – трьох років (стаття 441 ЦК Фран-

ції, частина 3 статті 526 ЦПК Естонії). При цьому відповідно до положень статті 442 ЦК Франції в разі, коли згідно з даними науки зміна стану особи не очікується, суддя може на підставі мотивованого рішення і згоди лікаря відповідної кваліфікації переглянути справу через більш тривалий період, ніж передбачено законодавством [18; 20].

Новий ЦК Угорщини, який вступив в дію 15 березня 2014 року, у зв'язку з вищевказаними принципами в статті 29 книги 2 передбачає обов'язкові терміни для перегляду питання не тільки про обмеження дієздатності, який становить п'ять років, але й для повністю позбавлених дієздатності осіб – 10 років [21].

Основним правовим документом, який відтворює сучасне європейське розуміння етико-правових стандартів щодо захисту прав та гідності особи пацієнта у зв'язку із впровадженням нових біомедичних технологій, є Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (далі – Конвенція Ов'єдо). Базовими положеннями цієї Конвенції є (у цьому контексті йдеться про людину з інвалідністю психічного характеру, яку було позбавлено дієздатності в момент психічного розладу та її право (або в цьому випадку – відсутність такого права) звернутись до суду з проханням переглянути своє рішення і в разі одужання або покращення відновити дієздатність) повага до людини та її гідності і невиключення її з процесу прийняття рішень щодо власного життя [23].

Г.А. Миронова проаналізувала європейські правові стандарти захисту прав і гідності недієздатних пацієнтів щодо медичного втручання, беручи за приклад вищеназвані статті Конвенції Ов'єдо. Вона зазначила, що «законодавчі принципи регулювання повинні визнавати, наскільки це можливо, різні ступені дієздатності, а також можливість змін характеру недієздатності із плином часу. Відповідно, заходи захисту не повинні бути автоматично пов'язані із позбавленням цивільної дієздатності. Пріоритет інтересів та благополуччя зацікавленої особи означає, що при призначенні заходів захисту недієздатних осіб повинні враховуватися перш за все міркування забезпечення особистих інтересів, повага до побажань та почуттів зацікавленої особи» [24, с. 55–56].

Ми підтримуємо твердження Г.А. Миронової про те, що психічно хвора людина має індивідуальні ознаки хвороби і має бути присутня під час вирішення життєво важливих для неї питань, якщо не доведені факти про її фізичну неспроможність. Вважаємо доречним наголосити на тому, що при такому стані речей, коли суд ухвалює рішення про визнання людини недієздатною лише за висновком судово-психологічної експертизи без присутності цієї людини, виникає запитання: яка роль суду у цій справі?

Можна заперечити, що людина, про яку йдеться, не може з'явитися на засідання суду під час розгляду справи про позбавлення її дієздатності через фізичну або психічну неспроможність, але суд, задовольня-

ючи такий позов, має засвідчити не наявність хвороби (для цього є висновок судово-психіатричної експертизи), а те, що людина існує, вона хвора і внаслідок хвороби за висновком суду потребує соціального захисту держави. До речі, про безпосереднє застосування судами України норм Конвенції як частини національного законодавства зауважувала у конституційному поданні Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Валерія Лутковська [25].

Висновки. Отже, контролювання обов'язків опікунів, які спрямовані на реалізацію прав їх підопічних, є одним із проявів парламентського контролю за виконанням низки законів, що забезпечують права людей із обмеженими можливостями. З цією метою потрібно невідкладно розпочати проведення експерименту із запровадження послуги з представництва інтересів і відстоювання прав інвалідів з розумовою відсталістю та психічними розладами, передбаченого «Національним планом дій із реалізації Конвенції ООН про права інвалідів на період до 2020 року». Коли неможливо забезпечити присутність людини у судовому засіданні, суд, на нашу думку, має бути виїзним.

З огляду на рішення Європейського Суду в справі «Наталія Михайленко проти України» та з метою усунення невідповідностей між положеннями, закріпленими Конституцією України, законами України та міжнародно-правовими актами у сфері захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина та осіб з інвалідністю, на теперішній час Кабінетом Міністрів України у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про опіку та піклування над повнолітніми недієздатними особами

та особами, цивільна дієздатність яких обмежена» (далі – Проект) [26]. Ми не будемо детально аналізувати цей Проект, звернемося тільки до тих змін, які є предметом обговорення нашого дослідження, а саме до статті 42 ЦК України «Поновлення цивільної дієздатності фізичної». Виключення у Проекті із тексту статті 42 словосполучення «за заявою опікуна або органу опіки та піклування» розширює можливості людини, визнаної судом недієздатною, особисто донести до суду інформацію про покращення свого здоров'я і, як наслідок, ставити питання про визнання своєї цивільної дієздатності.

Доповнення у Проекті до статті 121 ЦПК України дають можливість людині, визнаній недієздатною, особисто звертатись із заявою до суду про поновлення цивільної дієздатності та про звільнення опікуна. Важливими у питанні щодо контролю по виконанню своїх обов'язків опікунами є передбачені Проектом зміни у статті 8 Закону України «Про звернення громадян» та у статті 10 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Цими змінами надані права недієздатним особам оскаржувати дії чи бездіяльність опікуна, пов'язані із здійсненнями опіки над ними, та самостійно звертатися за отриманням безоплатної правової допомоги.

Таким чином, Україна наблизилась до виконання своїх зобов'язань щодо вжиття заходів у створенні системи захисту прав людини з інвалідністю, зумовленою психічним розладом або розумовою відсталістю, яка б базувалась на повазі до людини та її гідності і не виключала її з процесу прийняття рішень щодо власного життя відповідно до європейських засад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254>.
2. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/393>.
3. Цивільний кодекс України : Закон від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
5. Конвенція ООН про права інвалідів : Міжнародний документ від 13 грудня 2006 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 17. – 2009. – № 101. – Ст. 93. – Ст. 799. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13 / № 32 від 23 серпня 2006 року. – Ст. 270. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2. – Ст. 36–44. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.
8. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 21. – Ст. 252. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
9. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40 / 40–42. – Ст. 1530. – Ст. 492. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
10. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2013. – № 3 (12). – С. 106–107. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2>.
11. Правила опіки та піклування : Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 року № 34/166/131/88 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 26. – Ст. 115. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99>.
12. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577. – Ст. 2136. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

13. Бойченко Г.М. Правові та процесуальні аспекти визнання особи недієздатною / Г.М. Бойченко, С.С. Шум // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 94–99. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
14. Про внесення змін до Закону Російської Федерації «Про психіатричну допомогу і гарантії прав громадян під час її надання» і Цивільно-процесуальний кодекс Російської Федерації : Федеральний закон від 6 квітня 2011 № 67-ФЗ // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips>.
15. Романюк Я.М. Процесуальний аспект захисту права недієздатної особи на поновлення цивільної дієздатності / Я.М. Романюк, Л.О. Майстренко // Вісник Верховного Суду України : офіційне науково-практичне видання. – 2014. – № 5. – С. 41–48. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://advocat-cons.info/index.php?newsid=24797>.
16. France-Code of Civil Procedure // Офіційний веб-портал “Legifrance.gouv.fr” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.legifrance.gouv.fr>.
17. Bürgerliches Gesetzbuch – BGB [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html>.
18. Цивільний процесуальний кодекс Естонії // Офіційний веб-портал “Juristaitab” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru>.
19. Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги, затвердженими резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1991 року № 46/119 : Міжнародний документ від 18 лютого 1992 року // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_905.
20. France-Civil Code // Офіційний веб-портал “Legifrance.gouv.fr” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.legifrance.gouv.fr>.
21. ActVof 2013 on the Civil Code [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_code.pdf.
22. Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 року № 1789-X11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
23. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини : Конвенція про права людини та біомедицину, Ов'єдо, 4 квітня 1997 року : Міжнародний документ від 4 квітня 1997 року // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
24. Миронова К.А. Європейські принципи захисту прав та гідності недієздатних пацієнтів / К.А. Миронова // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 56. – Число 2 (24). – С. 55–62. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/1140201>.
25. Конституційне подання Уповноваженого з прав людини Лутковської В.В. до Конституційного суду України про визнання частково неконституційними положення частини першої статті 39, пункту 1 частини першої статті 207, частини першої статті 240, частини четвертої статті 241 Цивільного процесуального кодексу України та частини першої статті 42 Цивільного кодексу України. – 2014 // Офіційний веб-портал «Уповноважений Верховної влади з прав людини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/cooperation-withtheconstitutional-court-of-ukraine/constitutional-acts-of-response-2014.html>.
26. Національний план дій із реалізації Конвенції ООН про права інвалідів на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 березня 2011 року № 245-р // Офіційний вісник України. – 2011. – № 24. – Ст. 75. – Ст. 1004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/245>.
27. Про опіку та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, цивільна дієздатність яких обмежена : Проект Закону України від 20 січня 2016 року № 3786 // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57691.